

В статье «О неподвижных звездах» Месяцеслова 1734 г. [1:16] рядом с семантическим германизмом Седьм звѣзд находим необычное для космоимической системы обозначение Плеяд **курица щастія**.

Названия с семантическим компонентом «курица» (иногда «цыплятами») весьма характерны для Плеяд: они встречаются у славянских и неславянских народов, не только в Европе, но в Азии и Африке. Например, у русских – Курица с цыплятами, украинцев – Квочка з курятами, Курка, Курашка, поляков – kuga, кока z kurczętami, болгар - Квачка, Ковачка, Клочката: у молдаван Гэинушэ, французов Poussinière и др. Но **счастливой курицы** нигде нельзя обнаружить.

Система космоимов у народов мира тематически детерминирована бытовыми реалиями, названиями домашних и диких животных, птиц, но не абстрактной лексикой. Курица щастія возникла в астрономической статье как перевод немецкого народного наименования Плеяд *Glukhenne nasедка, квочка* (буквально: *клохчущая курица*). Однако переводчик в данном случае принял первый компонент *gluck-* (от глагола *glucksen клохтать*) за более частотное *Glück счастье*. Следствием этого явилось отождествление фонем /ц/ и /й/ и омонимия первых корней сложного наименования. Так клохчущая курица, наседка обрела счастье.

К чести наших переводчиков отметим, что в русской космоимии это единичный случай ошибочной передачи значения первоисточника.

1. Собрание сочинений, выбранных из месяцесловов на разные годы/Под ред. Н.Озерецковского.-СПб., 1785.-Ч. 1.

Г.П.Лукаш

Травестія І.Котляревського та карнавальність Ю.Андруховича

Роман Юрія Андруховича «Рекреації» належить до модерної літератури. Вона постала у 50-х роках у культурних колах емігрантської інтелігенції, а з 60-х років яскравим сяйвом захопила й українські землі. Розгромлений на початку 70-х років рух шістдесятників відроджується у 80-і, коли було послаблене цензурне свавілля. З'являється нова генерація молодих письменників, які намагаються зруйнувати так званий метод соціалістичного реалізму і спрямовують свої зусилля

на засвоєння світових модерних літературних течій. Проте, в 90-х роках пошуковий процес літературного оновлення в Україні загальмувався у зв'язку з економічною кризою, що охопила молоду українську державу. Почали руйнуватися видавничі структури, згорталось українське книгодрукування. Крім того, цей негативний процес був підсилений духовним занепадом літературної діаспори, що не могло не позначитися на показниках активності українських митців. Та, незважаючи на економічні труднощі, літературне життя цього періоду досить розмаїте-історичні романи, публіцистичні твори, есе, модерна література.

«Рекреації» - твір з надзвичайно складною структурою та винахідливістю літературних прийомів, простих за формою і жартівливо-трагічних у глибоких сховах внутрішнього змісту. Герої твору Андруховича – молоді українські поети, які приїхали на всенародне свято, назване Святом Воскресаючого Духу, що має відбутися у невеликому перед – чи закарпатському містечку Чортопіль. Сюди з усіх усюд з'їжджаються українські патріоти, які беруть участь у карнавальній процесії з фокусами, жартами, виставами, танцями і використовують цю нагоду для розгульної випивки та читання своїх псевдопатріотичних віршів. На чортопільській сцені велике і святе межує з непристойними витівками її учасників, нецензурними висловами, бравадою. У фіналі – фарс із висадкою військового десанту, захопленням ними основних стратегічних об'єктів, мобілізацією населення. А в кінці вигадливої містифікації – поява головного режисера – постановника свята Павла Мацапури, жахливої постаті, «вождя всіх народів»...

При змалюванні постатей персонажів читач одержав у «Рекреаціях» усі форми вияву усного мовлення: від літературних промов до мови, що рясніє нецензурними фразами; від галицького діалекту до російсько-українського суржика та армійського сленгу.

Загалом багатство української мови, її образність та граматична узгодженість вражають читача. Наприклад, автор виявляє буйну фантазію, вживаючи іменникові повтори, коли перераховує море людей в масках і з «розмальованими фізіями»: «То були Ангели Божі, Цигани, Маври, Козаки, Ведмеді, Спудеї, Чорти, Відьми, Русалки, Пророки, Отці Василіани, Жиди, Пігмеї, Повії, Улани, Легіонери, Пастушки, Ягнята, Каліки, Божевільні, Прокажені, Вбивці, Розбишаки, Турки, Індуси, Січові Стрільці, Волоцюги, Кобзарі, Металісти, Самураї, Данайці, Нанайці, Німери..., Броварі, Анахорети, Пупорізки, Українці,

Лесб'яни, Гноми...» - усього 127 іменників [1:68]. Або звернімо увагу на прикметникові повтори: «...усюди треба бути лаконічним, дотепним, великодушним, самодостатнім, високочолим» чи на такі звороти: «а він усе спить, лантух нещасний,... оракул, майбутнє нації, порожній дзбанок, опудало, щастя моє, батько моїх дітей, радість мого тіла, мій завойовник, моє чудо...» [1:38].

Розглянемо, як це багатство виявляється на ономастичному рівні. Добираючи антропонімі композиції, Ю.Андрухович наче заграє з увяним читачем, запрошуючи його взяти участь у розшифруванні таємних імен та прізвищ. Така розшифровка служить авторському задуму та перенесенню його на сюжет твору. Зробімо спробу розшифровки імен та прізвищ головних персонажів твору і ми.

Отже, головні дійові особи роману: Орест Хомський, Ростислав Мартофляк, Гриць Штундера, Юрій Немирич, Павло Мацапура.

Ім'я першого з них – **Орест** – означає буквально *гірський, горець*, від гр. orestes, oros – гора. Це ім'я найбільш поширене на західноукраїнській землі і, можливо, його вибір вказує на місце народження чи проживання героя або його батьків. Прикметникові прізвища з суфіксом *-ськ-* поширені серед населення всіх областей України. Ю.Андрухович додає до прізвища **Хомський** ще його варіанти **Хома Гомський** та просто **Хома**. Вигаданим варіантом **Хомський - Гомський** користуються його друзі, жартома натякаючи на його ніби гомосексуальні схильності. В імені **Хома** поєднуються два конотоніми, і Андрухович вдало використовує обидва значення - прислівне «На безлюдді й Хома - чоловік» і біблійне «Хома невіруючий». Наділяючи його негативними рисами, письменник все ж виводить Хомського як єдиного героя, здатного на активні дії (сема «На безлюдді Хома чоловік»). І з іншого боку, Орест Хомський, мабуть, найбільший цинік з-поміж усіх персонажів, зневірений у собі і в житті. Недарма його майбутній роман має завершитись всесвітнім апокаліпсисом.

Цікаво, що коли Хомський приїжджає в містечко Чортопіль, де готується Свято Воскресаючого Духу, його зустрічають англомовною табличкою «Mr. Khomsky, Leningrad». Цим самим, підкреслює О.Гнатюк, позначається близький кінець тоталітарного режиму: вживається не та міжнародна мова, до якої звикли в СРСР [2:15]. У Чортополі Хомський проводить час із такими ж молодими письменниками, поетами, як він сам, - Мартофляком, Штундерою, Немиричем, п'є, гуляє

з ними у підземному ресторані, їм розкриває сюжет своєї повісті у новелах під назвою «Мерзотники»; видає себе за лавеласа, своєрідного Дон-Жуана. Але далі з'ясовується, що це машкара, маска, яку він надягає на себе, щоб не відрізнятись від інших учасників карнавального шоу. Зіставляючи вчинки Хомського з його справжнім обличчям, знявши з нього акторську маску, можна стверджувати, що перед нами – козак-характерник, нащадок знаменитих запорізьких звитяжців, які поєднували і розгульний спосіб життя в перерві між битвами з ворогом, і героїзм та мужність під час походів, прояви душевної краси та національної гордості.

Ростислав Мартофляк – інший головний персонаж твору. Ростислав – від *рост/рости/* і *слав/слава/*, Мартофляк – чоловік Марти і, можливо, лат. *fluctio коливання*; хитрий, швидкоплинний, мінливий, у психології – «людина, увага якої швидко переходить з об'єкта на об'єкт». Звідси виходить – «людина хитра, мінлива, мерехтлива у своїй поведінці». Наступна версія: прізвище Мартофляк співзвучне з характеристичною ознакою чоловіка «мартопляс», тобто вітрогон, вертихвіст, шалапут, фігляр, штукар [3]. Крім того, за словами Андруховича, саме таке унікальне прізвище носив сержант, під командою якого письменник служив в армії. Детальніше заглиблення в етимологію прізвища призводить ще до одного тлумачення: прізвище могло виникнути і як порівняння з однією із постатей у поемі «Енеїда» І.Котляревського Мартопляса, який з'являється серед грішників у пеклі. Такий літературний екскурс в етимологію поетоніма Мартофляк дає можливість, на наш погляд, певною мірою сформувати собі образ одного із центральних персонажів Ю.Андруховича в «Рекреаціях». Мартофляк, як і Хомський, бере участь у застіллі, яке відбувається в пивному барі та в підземному ресторані Чортополя (аналогія сцен «пекло» в І. Котляревського = «підземний ресторан» у Андруховича). Мартофляк любить свою дружину Марту, але інколи зраджує їй, хоч вона спокійно до цього ставиться, оскільки також кохає його. Але під час путчу, організованого зловісним режисером карнавального дійства Мацапуурою, Мартофляк «тримався жінчиної руки, як останнього притулку» і готовий був пропустити крізь себе всі кулі, які призначалися Марті. Бо попри всі свої вади, він завжди має бути вірним своїй дружині, особливо в критичній ситуації. І хоч спроба військового перевороту в країні виявилася звичайнісіньким фарсом, імітація військових подій

сприймається читачем як потішка у гротескно-виставочній дійсності. Образ героя роману Мартофляка, вважаємо, також співзвучний узагальненому образу козака.

Гриць Штундера – ім'я Григорій, Гриць - гр. gregoreo - не сплю, пильную. Прізвище Штундера співвідноситься із назвою представника релігійного вчення штундистів. У переносному значенні - штунда *людина-цинік, яка зневажає основні закони моралі* [3]. І дійсно, Гриць постає саме таким з першого знайомства. Він безцеремонне поводить з доктором Попелем, але не хоче сидіти поруч з агентом Білінкевичем, підсланим до хлопців з розвідувальною метою. Батько Гриця народився тут, в Чортополі, і розповідав йому колись, як звідти, з урочища Сільце, кадебісти вивозили людей, а село спалили. Потім сім'я переїхала на Донбас, де місцеві жителі не розуміли їхньої мови, вважаючи прибулих поляками, і називали їх «западенцями», «бандерами». На вулиці Сакраменток у Чортополі Грицю захотілося «бути іншим», і він підстригається в перукарні під козацький оселедець і перевдягається в уніформу старшини УГА (Української Галицької Армії) Гриць Штундера – третя колоритна і виразна фігура з кола молодих літераторів – головних персонажів роману.

Юрко Немирич – за версією самого Андруховича, є можливим нащадком шляхтича, поета і бандита 17 ст. Самійла Немирича. Цікаво, що письменник не вперше звертається до цієї історичної особи. У збірці «Екзотичні птахи і рослини» він помістив вірш «Самійло Немирич, авантюрист, посаджений за гвалту вежу, самому собі». Літературний персонаж Юрко Немирич – активний учасник рекреацій, член веселої компанії. За гріхи свого далекого предка страждає невиліковною хворобою, але завжди у доброму гуморі, як і Гриць Штундера – цинік з першого знайомства, шалапут і фігляр, що ставить доктору Попелю безглузді питання.

Усі четверо молодих поетів, безсумнівно, беруть участь у гротескно-сяючому дійстві «патріарха бубабістів» Юрія Андруховича. У цих образах автор, очевидно, закодував самого себе. Він відтворив картину своєї неповторної молодості, веселих і драматичних пригод і фантазій. Його однорідно згуртований колектив літераторів, як і він сам, це – запорожці-характерники зі своїми химерними вадами і водночас з жертовно-лицарськими намірами, почуттям національної гідності. Це – дійсність кінця другого тисячоліття, яка зивається, як вуж, у своєму

болочому протистоянні темним силам і конче хоче виборсатися з глибокої ями, в яку її загнали імперські бронтозаври.

І останній з головних персонажів роману – **Павло Аврамович Мацапура**, жахлива постать звіролюдини, що ще керує спектаклем з дивовижною впертістю, і, якщо його вчасно не приборкати, може привести людство до страшного апокаліпсису. Автор не приховує своїх антипатій до злостивого героя і виявляє своєрідну кмітливість у komponуванні антропонімних елементів його імені. До наймення персонажа митець додатково залучає ще й ім'я батька для посилення образності (жоден з інших персонажів не має трикомпонентної формули іменування) Саме ім'я Павло (від гр. *малий*) вказує вже на малість дійової особи, а ім'я *батька Аврам* дає досить широку панораму його діяльності (давньоєвр. *отець піднесений; батько багатьох*). Прізвище Мацапура означає неохайну і незграбну людину, але відомо, що крім цього, має ще свої історичні та літературні корені. У журналі «Киевская старина» за 1901 р. був опублікований указ Ніжинської полкової канцелярії 1740 р., де значиться злочинець і кат Павло Мацапура, який чинив страшні злочини, серед яких було і людоїдство. У романі «Рекреації» один із центральних персонажів обурюється з приводу неприступності головного режисера свята: «Його повісять за «ядение человеческого мяса» [1:108].

Безперечно, не можна тут не згадати і хрестоматійну історію з «якоюсь особою мацапурою», про якого згадує І.Котляревський, перелічуючи грішників у пеклі. У примітках до видання «Енеїди» **мацапура** тлумачиться як *потвора, опудало, страховисько* [4:340].

Головний режисер карнавального свята у Чортополі Павло Мацапура з'являється в «Рекреаціях» лише у кінці твору. Він заявляє: «Ви молодці, що прийшли, тут ще таке буде...» І наказує поетам прибути на літературний вечір, щоб почитати свої вірші. Автор прозоро натякає, що, можливо, «там» буде розіграно справжній спектакль, як у ті далекі 30-і роки. Неважко вгадати в образі Мацапури страшну постать «вождя народу» колишнього, а, може, прийдешнього.

Загалом ономастична лексика, як човник ткацького верстата, що вибудовує тканину тексту, поєднує різні часові виміри: минуле – сучасне - майбутнє, створюючи ілюзію ймовірного. При цьому прийом травестії проектується на сучасні образи, захоплюючи «по дорозі» образи попередніх часів, змішуючи реальні та вигадані постаті.

Кауфман і Кох – відомі львівські художники, дель Кампо – один з перших авіаторів Польщі, сучасні поети Микола Нагнибіда, Віталій Коротич і вигадані Костюченко, Розумовський, Петренко, справжні Семен Ковтун, Петро Гаркавий і фікціоніми Задорожній, Холодний; справжні історичні імена Рільке, Гайне, Полуботок і сучасне Лех Валенса, відомі Ломоносов, Степан Бандера, Ломброзо, Донцов і Горбачов, Богдан-Ігор Антонич; представники барокової музики Скарлатті, Кореллі, Люллі, Глюк, Перселл, Гендель, а також зовсім сучасний Міккі Рурк з фільму «Серце Ангела». Згадані антропоніми виступають, як правило, фоновими онімами, посилюючи ефект вірогідності.

Ця ономастична манера письма виявляється і у витворенні географічного простору роману. Насамперед це вигадане містечко серед гір - Чортопіль. При аналізі роману проводяться аналогії із топонімами Тернопіль, Чорнобиль, Чортків, але щоразу дослідники підкреслюють реальну унікальність цього містечка: воно має Річку, води якої найчистіші в Європі, Писану Скалу, (Писаний Камінь), урочище Сільце, центр туризму «Гуцулочка», готель «Синьогора», трест «Чертопольстрой». Центр міста – площа Ринок. Образ Чортополя – це вимріяний Андруховичем образ старовинного міста, якого не існувало в дійсності. Але читач вірить, що воно було й мало глибоку історію: його мешканці свято її шанують, живуть нею. У романі майже немає назв сучасних вулиць, тільки «колишні»: «на розі колишньої Тихої і Понятовського» (Станіслав Понятовський – останній польський король), «вулиця Сакраменток» (певно, теж колишня, бо навряд чи за радянських часів була увічнена пам'ять про обряд причастя); колишні – вулиця Івана Хрестителя, Короля Данила тощо.

Тільки таке місто, як Чортопіль, може поєднувати святе й грішне. Саме тут відбувається Свято Воскресіння Духу, і Чортопіль стає «духовною Меккою», пор. кореляцією «чорт – духовність, дух». Ця лінія продовжується в іменах: Божена Чортик, Бальдур де Гогенгоге (Бальдур – у скандинавській міфології бог добра та краси, й у той самий час – немилозвучне для українця «дур»). Доктор Франк Попель завершує молитву накликанням усяких темних сил: Маргадон, Вельзевул, Басаврюк, Люцифер, Гінегоше. Часом грішного стає ще більше, якщо звернути увагу на систему прізвищ другорядних осіб роману: вже згадувані Попель та Хомський-Гомський продовжуються іменами італійського консула синьйора де Педеріні, неприємного грубаса, міль-

йонера, бровара пана Махальського, професора природничих наук Маврикія Пулярки, офіціанта Бодьо (варіант від Богдан і асоціація до боден – «зад», знову святе і грішне), врешті «пан Натан Гозендуфт, шкіра і кості, як назався той молодик» (прізвище у перекладі з нім. «запах штанів»).

Як при витворенні імен головних персонажів, так і при іменуванні другорядних осіб Ю.Андрухович повертається до давніх традицій назвотворчості – до «промовистих» імен. Причому, наводячи думку про те, що в українській літературі можна вживати розмовну мову, бо попередній мовний пуризм породжував штучність мови, Ю. Андрухович послідовно підтверджує це ономастичною лексикою. Виявлено таке явище не тільки в антропо- і топонімії. Простежимо, як укладена **Програма Свята**.

1. *Науково-теоретична конференція «Свято, яке завжди з нами» відбудуватиметься у міськкомі Компартії України (святе = грішне).*

2. *Урочиста літургія – у церкві Воскресіння в Чортополі (Церква, літургія = Чортопіль).*

3. *Виступ фольклорного колективу «Золоті дрімбарі» (словник Б.Грінченка тлумачить слово дрімба як назву музичного інструмента і як назву жінок легкої поведінки) [3].*

4. *Конкурс бального танцю у приміщенні кінотеатру «Росія», там само, де й виступ «Золотих дрімбарів».*

5. *Після цього, у цьому ж кінотеатрі – демонстрація художнього фільму «Еманюель-4» (у 80-х роках вважався найеротичнішим).*

6. *Ораторія «Дух, що пре до бою» (після попередніх заходів уже читач може замислитись, що ж це за дух, який пре до бою).*

7. *Вибори королеви свята «Суперпанна»*

8. *Театральна вистава-містерія «Любов к Отчизні де героїть» - перший натяк на І.Котляревського: танці, жарти, любовці.*

9. *Хресний хід до Писаної Скали.*

10. *Рок-фестиваль «Презентація трупа» (беруть участь групи «Доктор Тагабат», «Розбиті яйця», «Левіафан», «Оргазм», «Смерічка» та ін.).*

Назва рок-фестивалю взята Ю.Андруховичем з монографії В.Лозинського, вона вказує на юридичну процедуру освідчення судочинцями тіла покійника. У назві однієї з груп міститься ім'я доктора **Тагабата** – жорстокого й цинічного більшовика з новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)».

11. *Вечір поезії «Ми є, тому що нас не може бути»*. Вечір поезії іменовано словами вірша Ліни Костенко «Ой ні, ще рано думати про це».

Укінці програми – вдячність спонсорам: кооперативу «Металіка», спільному підприємству «Інтерсекс» і панові Попелю.

Отже, як бачимо, усі онімні класи роману підлягають загальній тенденції: протиставлення «літературне = розмовне», «святие = грішне», «земне = небесне». Так само, як колись І.Котляревський, Ю.Андрухович вдається до розмовної мови в усіх її виявах і на всіх мовних рівнях.

Ще одна паралель – звертання Ю.Андруховича до образів І.Котляревського, а також прозорі алюзії персонажів до фігур козаків. Така зіставлюваність з класиком української літератури видається не випадковою. Вона стає зрозумілою після прочитання «на виході» заголовка твору «Рекреації» – лат. *recreatio відновлення*. Так називали карнавальні дійства з танцями, іграми, піснями, які традиційно влаштовувалися на Запорізькій Січі. Подібно І.Котляревському, Ю.Андрухович звертається до травестії – перевдягання своїх героїв, і до прямого, і до переносного. Декларована карнавальність роману пронизує увесь твір і чітко простежується в його ономастиком. Така умовність, коли ніби «дражняться, напрошуючись до розшифрування, значення нехитрих прізвищ героїв» [5], такі потішки, дурносміх, блазеньська машкара, на нашу думку, стали мудрим інструментом письменника, що хотів показати наше життя з його диявольським павутинням, крізь яке пробивається Боже світло. Карнавальність Андруховича як аналог до травестії виявляється в таких позиціях:

1. Експліцитно: на поверхні лежать сцени перевдягання персонажів, які убираються у різні костюми (стрілецький однострій, фрак на вечір, ряжені на карнавалі).

2. Дійові особи «одягають маски» і намагаються видавати себе не такими, які вони є насправді: Хомський, цинік і «гомик» на словах, щиро і ніжно кохає Марту - дружину Мартофляка.

3. Образи роману легко співвідносяться з образами козаків та їх характерною двоїстістю – легковажністю, гультьяством, пиятиком, з одного боку, і звитягою, патріотизмом, здатністю до самопожертви та глибокою порядністю – з іншого.

4. Різке перевтілення радянської дійсності й фігур цієї дійсності. Цій лінії служить образ «блондіна» Ігоря Білінкевича - колишнього інструктора Чортопільського міськкому комсомолу, «офіційного

хлопчини в радянському костюмі», який тепер ганяється за творами Донцова. «Перевдягання» дійсності сприяє зіткнення онімів, наприклад, «Чертопольстрой» і пивничка «Під оселедцем», Хресний Хід, церква Вознесіння – і площа Дзержинського, де відбувається ця дія.

5. Досить яскравим є «мовне перевдягання»: англомовна табличка «Mr. Khomsky», популярний коньяк «Білий бузько», введення російської мови в уста «Петі – короля рекетирів». Крім того, у Чортополі можна купити «Біблію» арабською, а «Коран» - українською мовами. Таким чином, зважаючи на вищезазначене, можна досить впевнено, на нашу думку, говорити про зіставлюваність методів травестійного зображення дійсності І.Котляревським та карнавальності роману Ю.Андруховича. Зокрема, досить яскраво це виявляється на ономастичному рівні.

1. Андрухович Ю. Рекреації. - К., 1997.
2. Гнатюк О. Авантюрний роман і повалення ідолів // Андрухович Ю. Рекреації.-К.,1997.
3. Грінченко Б.Словарь української мови: У 4 т.-К., 1996.
4. Котляревський І.П. Твори: У 2 т.-К.,1968.-Т. 1.
5. Паламарчук Г. Отто фон Ф. На свій поїзд устиг//Час, 29 травня-4 червня 1997.

Н.И.Иванова

Смысловая перспектива поэтонима

как проявление его символичности

Бесспорен факт первоочередного призвания художественного произведения влиять на эмоциональную сферу читателя. Процесс этот довольно сложен, в нем участвуют и лингвистические, и психологические факторы. На фоне множества способов воздействия собственные имена не теряются и не смешиваются с ними. Благодаря своим коннотативным свойствам они обладают особой силой влияния, а так как художественное произведение антропоцентрично, то онимная «энергетика» в первую очередь аккумулируется в именах персонажей. Конечно, как заметил Ю.А.Карпенко, «исследователь может лишь предположить вероятностные причины выбора собственного имени» [1:8], но они в конце концов не так уж и важны (кроме отдельных случаев, когда причина выбора, собственно, и стала именем, – это относится, например, к прозвищным именованям). Гораздо большее